

7. Право // Философский энциклопедический словарь. — М., 1997. — С. 357–358.
8. Нерсесянц В. С. Философия права / В. С. Нерсесянц. — М., 2002. — 652 с.
9. Алексеев С. С. Проблемы теории права. Т. 1. Основные вопросы общей теории права / С. С. Алексеев. — Свердловск, 1972. — 336 с.
10. Колодій А. М. Принципи права України / А. М. Колодій. — К. : Юрінком Інтер, 1998. — 360 с.

Анотація

Бабич І. Г. Визначення місця принципу справедливості в сучасній системі принципів права. — Стаття.

У статті розглядається місце принципу справедливості у сучасній системі права. Принцип справедливості є визначальним для приватного права та впливає на метод його регулювання. Разом із визначеним методом правового регулювання галузь приватного права формують та виділяють принципи галузі права. Тому визнання принципу справедливості як керівного в галузі приватного права обумовлено самою особливістю цієї галузі права, її методом.

Ключові слова: принцип, метод, приватне право, справедливість.

Аннотация

Бабич И. Г. Определение места принципа справедливости в современной системе принципов гражданского права. — Статья.

В статье рассматривается место принципа справедливости в современной системе права. Принцип справедливости является определяющим для частного права и влияет на метод его регулирования. Вместе с определенным методом правового регулирования отрасли частного права формируют и выделяют принципы отрасли права. Поэтому признание принципа справедливости как руководящего в области частного права обусловлено самой особенностью этой отрасли права, ее методом.

Ключевые слова: принцип, метод, частное право, справедливость.

Summary

Babich I. G. Defining the Place of the Principle of Justice in the Modern System of Principles of Civil Law. — Article.

The article is devoted to determination of principle of justice in modern law system. The principle of justice is crucial for private law and impacts on the method of regulation. Along with the definite method the legal regulation, the branch of the private law is formed and distinguished by the principles of law. Therefore, recognition principle of justice as governing principle in private law is provided by specificity of this area of law and its method.

Keywords: principle, method, private law, justice.

УДК: 347.426.6(477).001.33

Т. Є. Крисань

КЛАСИФІКАЦІЯ ЗБИТКІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

У вітчизняній доктрині разом з розподілом збитків на реальний збиток і упущену вигоду існує також розподіл збитків на прямі і непрямі.

В основі відмінності даних класифікацій лежать неоднакові критерії. Перша класифікація здійснюється по економічній ознаці — до розгляду збитків підходять з урахуванням характеру тих втрат потерпілого, які виявилися результатом порушення договору: якщо втрачено наявне майно, то перед нами

один різновид збитку; якщо ж втрачена можливість отримати певні економічні вигоди в майбутньому, то перед нами інший його різновид.

Поняття непрямих збитків було знайоме ще римському приватному праву, даний розподіл зберігає свою актуальність і в даний час.

Розмежування збитку на прямий і непрямий проводиться залежно від тих причин, які викликали майнову шкоду, породили її. Непрямими є збитки, які пов'язані з порушенням договору, але вирішальним чином обумовлені зовнішніми причинами. Питання прямих і непрямих збитків напряду пов'язано з питанням причинного зв'язку.

Критерії, що лежать в основі цих двох класифікацій, взаємно виключають один одного. Тому не тільки реальний збиток, але і упущена вигода можуть бути як прямими, так і непрямыми. Непрямі збитки не є тією категорією збитків, які підлягають відшкодуванню відповідно до ст. 22 ЦК України. В цьому значенні даного розподілу, що має в своїй основі питання визначення причинного зв'язку.

В ЦК України немає яких-небудь вказівок з цього питання і термін «непрямі збитки» в ньому не використовується, але розмежування збитків на прямі і непрямі має певне практичне значення. Воно безпосередньо пов'язано з межами майнової відповідальності причинителя. Прийнято вважати, що прямі збитки вважаються прямим, безпосереднім слідством порушення зобов'язання і тому підлягають відшкодуванню. Непрямі ж збитки пов'язані з невиконанням зобов'язання лише побічно, випадково, і тому тут немає підстав покласти на боржника їх відшкодування.

Подібного роду класифікація збитків існувала ще в дореволюційному праві Росії. І, зокрема, Г. Ф. Шершеневич указував на те, що вітчизняне законодавство «зобов'язує винуватця до відшкодування тільки прямих збитків».

Доцільність розділення збитків на прямі і непрямі в літературі оспорується, причому як за радянських часів, так і зараз.

В. І. Кофман вважав, що розподіл збитків на прямі і непрямі не обґрунтований.

Л. А. Лунц вважав, що це розмежування збитків засновано на невизначених і хистких критеріях, які не можуть всерйоз братися до уваги в процесі оперативної діяльності судових і арбітражних органів.

М. М. Агарков виходив з того, що відмінність між прямими і непрямыми збитками визначається в характері причинного зв'язку між протиправною поведінкою і результатом, що наступив. В його трактуванні причинний зв'язок визначався як типовий при настанні прямих збитків і нетиповий, коли виникали непрямі збитки [1].

Л. А. Лунц, піддаючи критиці погляди М. М. Агаркова, стверджував, що «обмеження відповідальності лише так званими прямими збитками є по суті відступом від загального принципу повного відшкодування».

Навпаки, на думку Г. К. Матвеева, слід розрізняти і ці два види збитків. Він пише: «Прямим визнається збиток, що знаходиться в необхідному зв'язку з протиправною дією (бездіяльністю); дія в цьому випадку є істотною причи-

ною по відношенню до конкретного збитку, причиною, без наявності якої цей збиток не наступив би. Непрямим признається збиток, що знаходиться з протиправною дією (бездіяльністю) у випадковому зв'язку і в той же час в необхідному зв'язку з якимсь іншим зобов'язанням, що його породжує» [2, 457].

О. С. Йоффе піддав критиці думку і М. М. Агаркова і Л. А. Лунца. Висновок Л. А. Лунца він вважає не обґрунтованим практично, бо покладати на правопорушника відповідальність за непрямі збитки — значить по суті виходити з принципу не повного відшкодування збитків, а необмеженої відповідальності [3].

Насправді ж, як помічає О. С. Йоффе, проблема розмежування прямих і непрямих збитків нічим не відрізняється від загальної проблеми причинного зв'язку в цивільному праві: прямі збитки знаходяться в юридично значущому причинному зв'язку з неправомірною поведінкою, який відсутній при настанні непрямих збитків. Отже, в даному випадку не існує дві проблеми, які можна було б вирішити незалежно одну від одної. Перед нами єдина проблема — проблема причинного зв'язку між протиправною поведінкою і результатом, що наступив. Крім того, причинний зв'язок між поведінкою людини і результатом, що наступив, набуває правового значення лише за умови, що ця поведінка викликала дійсність результату або, принаймні, створила конкретну можливість її настання.

На думку В. В. Васькина, згадуючи про прямі, безпосередні, передбачені, випадкові, непрямі збитки, по суті, розрізняють їх залежно від характеру причинного зв'язку з точки зору тієї або іншої правової теорії [4, 49].

Таким чином, до класифікації збитків на дві вказані групи вдаються, коли хочуть з'ясувати обсяг збитку, тобто встановити його розміри. Безумовно, пише він, що розмір збитків завжди менше, якщо мати на увазі тільки позитивний збиток і не урахувати одночасно упущену вигоду, а прямий збиток завжди обмеження, якщо не брати до уваги також і непрямий збиток, породжений різними зовнішніми обставинами.

Проте розподіл збитків на дві вказані категорії — прямі і непрямі — відображає реалії господарського життя, нерідко використовується законодавством, міцно увійшов до доктрини і добре відомий судовій і господарській практиці. Тому навряд чи є значення спростовувати існування і необхідність даної класифікації. Незважаючи на те, що в законодавстві немає визначення поняття непрямих збитків, саме це поняття широко використовується.

Таку позицію розділяють і інші автори [5].

Що стосується можливості стягнення непрямих збитків, більшість авторів вважає, що відшкодуванню підлягають лише прямі збитки, непрямі не відшкодовуються, оскільки якщо між дією (бездіяльністю) і шкодою немає достатнього причинного зв'язку, то, отже, і шкода заподіяна не даною дією, і говорити про обов'язок відшкодування шкоди (і тим більш в повному об'ємі) немає достатніх підстав [6].

Проте не можна повністю виключати ту обставину, що в деяких випадках, залежно від ступеня вини причинителя шкоди, можлива постановка питання

про юридичне визнання непрямих збитків, що тут і випадковий причинний зв'язок може додати свою дію на настання шкідливого результату [7].

У ряді міжнародних договорів також зустрічаються вказівки на непрямі збитки. Наприклад, на підставі п. 2.2.1 ст. 34 Всесвітньої поштової конвенції 1957 р. (в редакції 19.04.1996 р.) при відшкодуванні за розкрадання або пошкодження замовленого відправлення непрямі пошкодження або нереалізований прибуток до уваги не беруться [8].

Як вже говорилося вище, збитки в українському законодавстві можна умовно розділити на дві групи: **договірні і недоговірні**.

Слід відрізнити обов'язок боржника відшкодувати збитки, завдані невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання, що впливає з договору (ст. ст. 611, 623 ЦК), від відшкодування позадоговірної шкоди, тобто від зобов'язання, що виникає внаслідок заподіяння шкоди (гл. 82 ЦК).

Даний розподіл пов'язаний з розподілом цивільно-правової відповідальності на договірну і недоговірну (що виникає з деліктних відносин). Форми і розмір першої можуть бути встановлені як законом, так і договором, а форми і розмір іншої встановлюються тільки законом.

Якщо сторони перебувають у договірних відносинах, але заподіяння шкоди однією із сторін іншій стороні не пов'язане з виконанням зобов'язання, що впливає з цього договору, то підлягає застосуванню гл. 82 ЦК. Правильне розмежування підстав відповідальності необхідне ще і тому, що розмір відшкодування збитків, завданих кредитором невиконанням або неналежним виконанням зобов'язань за договором, може бути обмеженим, а при відшкодуванні позадоговірної шкоди остання підлягає стягненню у повному обсязі. Як у випадку невиконання договору, так й за зобов'язанням, що виникають внаслідок заподіяння шкоди, чинне законодавство виходить з принципу вини контрагента (ст. 614 ЦК) або особи, яка заподіяла шкоду (ч. 1 ст. 1167 ЦК). Однак щодо зобов'язань, які виникають внаслідок заподіяння шкоди, є виключення з цього загального правила, тобто коли обов'язок відшкодування заподіяної шкоди покладається на особу без її вини (ч. 2 ст. 1167, ст. ст. 1173, 1174, 1187, 1188 ЦК). Застосування принципу вини як умови відповідальності за порушення зобов'язання пов'язане також з необхідністю з'ясування таких обставин, як вина кредитора. Зокрема, суд зменшує розмір належних до відшкодування збитків, якщо кредитор навмисно або з необережності сприяв збільшенню їх розміру або не вжив заходів до їх зменшення (ч. 2 ст. 616 ЦК) [9].

В іноземних законодавствах можна знайти і інші класифікації збитків, про що вже говорилося раніше.

Особливий інтерес представляє для нас виділення в англо-американському праві «**наперед оцінених збитків**» і «**штрафних збитків**». Сторони мають право включати в умови договору умови оцінки або певну суму розміру збитків, які можуть мати місце при порушенні договору однією або обома сторонами. Проте дане застереження не повинне і не може виключати дії принципу компенсаційності відшкодування збитків. Сума наперед визначених в договорі збитків не повинна перевищувати дійсної суми збитків, інакше вона набуває

штрафного характеру, тобто буде розглядатися судами як штраф, що неприпустимо, і понизить її до рівня збитків, що дійсно зазнані.

В американському праві розмежування між штрафом і наперед оціненими збитками проводиться на підставі справи *Banta v. Stamford Motor Co.* (Conn. 1914. Vol. 89. P. 51, 55; A.1914. Vol. 92. P. 665, 667): «Ясно виразимими умовами для застосування пункту договору, присвяченого наперед оціненим збиткам, на думку суду є: 1) збитки, очікувані в результаті порушення, повинні бути невизначені за розміром або важко доказові; 2) повинен мати місце виразимий наперед намір сторін відшкодувати їх; 3) обумовлена сума повинна бути розумною, тобто не знаходитися у великій диспропорції зі збитком або шкодою» [10, 126].

Можна сказати, що поняття «штрафні збитки» невідомо українському законодавству, більш того, воно суперечить поняттю збитків, в основі якого лежить компенсація втраченого, відновлення первинного стану, тобто не каральні, а перш за все компенсаційні, відновні функції. З погляду українського законодавства по своїй правовій природі штрафні збитки ближче всього до поняття неустойки.

Загальноприйнятим як для права країн континентальної Європи, так і для англо-американського права є виділення **конкретних і абстрактних** збитків. Під конкретними збитками розуміються фактично понесені кредитором витрати у зв'язку з невиконанням зобов'язань боржником. Наприклад, конкретними збитками будуть вважатися додаткові витрати кредитора з правочину, що замінює договір, не виконаний боржником.

Абстрактні збитки є більш простим способом рахування збитків для тих випадків, коли товар, що є предметом договору, порушеного боржником, має біржову або іншу ринкову ціну. В цьому випадку різниця між договірною і ринковою цінами і складає збитки, розмір яких не потребує спеціального доведення.

В тексті ЦК України ми не знайдемо аналогічних норм ні в загальних положеннях про зобов'язання, ні в положеннях, присвячених договору.

Разом з тим у кн. V ЦК України, присвяченій окремим видам зобов'язань, є норми про конкретні і абстрактні збитки, аналогічні тим, що містяться в ст. ст. 75 і 76 Віденської конвенції.

Так, ст. 710 ЦК України дозволяє стягати абстрактні збитки при поверненні покупцем продавцю товару неналежної якості — відшкодування різниці між ціною товару, встановленою договором роздрібної купівлі-продажу, і ціною відповідного товару на момент добровільного задоволення його вимоги, а якщо вимога добровільно не задоволена — на момент винесення судом рішення.

Хоча законодавець не згадує про абстрактні збитки, але по своєму внутрішньому змісту формулювання ст. 710 ЦК України підпадає під поняття абстрактних збитків, сформульованих в теорії і, зокрема, в міжнародному праві, — різниця в ціні, яка заповнює можливі втрати сторони за невиконаним договором. При укладенні нового договору потерпілій стороні для відновлення свого положення доведеться оплачувати дійсно існуючу ціну (поточну ціну) на мо-

мент укладення нового договору, таким чином, вона з необхідністю понесе матеріальні втрати, які і будуть складати різницю між новою і старою ціною [11].

Крім того, ст. 22 ЦК України як збитки передбачає не тільки проведені витрати, але і витрати, які особа повинна буде провести в майбутньому. Отже, витрати (різниця в ціні), вказані в ст. 710 ЦК України, можуть розглядатися як різновид збитків, передбачених для відшкодування в ст. 22 ЦК України.

Ще один вид збитків, що доцільно згадати, — так звані «чисто економічні збитки». Однак тут автори не розуміють протиставлення «економічних» та «юридичних» збитків, про які йшла мова у розділі II дослідження, а здебільшого маються на увазі фінансові втрати. Так, Ю. Е. Туктаров, наводячи вислів німецького дослідника про такі збитки, пише: «Найзагальнішим чином чисто економічні збитки можна визначити як фінансові втрати, які є слідством спричинення фізичної шкоди потерпілому, його майну або здійснення іншого порушення його абсолютних прав. Як видно, характеристика економічних збитків заснована на природі шкоди: чисто економічні (або фінансові) втрати протиставляються в даному випадку фізичній шкоді, яка заподіюється майну або особі» [12, 138 168].

Багато які західні юристи в розподілі шкоди на фізичну і економічну бачать прагматичне значення і говорять про те, що матеріальні (фізичні) збитки більш легко побачити, зрозуміти і швидше за все прорахувати. Проте слід визнати, що різниця між матеріальним збитком і чисто економічними збитками носить дуже довільний характер і межі між видами збитку в такому випадку важко вловити. Чисто економічні збитки зменшують лише гаманець потерпілого.

Цікаво, що у ряді країн такий підхід знайшов визнання. Наприклад, в Швеції, де законодавець прямо сказав, що чисто економічні збитки підлягають відшкодуванню, але тільки потерпілому від кримінального злочину. Закон 1972 р. про деліктне право (§ 2) описує цю ідею так: «В цьому законі «чисто економічні збитки» означають такі економічні втрати, які виникають не в результаті спричинення шкоди особі або майну». Аналогічне визначення поширено в Англії і Німеччині. Так, німецькі юристи пишуть про таке «погіршення чийого-небудь економічного стану (втрата доходу, зменшення цінності майна і інше), який відбувається не прямо в результаті спричинення шкоди особі або пошкодження певного майна.

Наприклад, так звані «рикошетні» збитки виникають унаслідок нанесення збитку майну однієї сторони (безпосередньому потерпілому). Позивач при цьому є не прямим, а другорядним (опосередкованим) потерпілим, який несе тільки фінансові втрати. Так, одина особа є основним гравцем в спортивній команді, належній іншій. Дії третьої особи призвели до смерті гравця або позбавили його здатності грати за команду, що у свою чергу є причиною, при якій доходи власника команди падають. В даному випадку збиток гравця є фізичним, втрати власника при цьому є чисто економічними.

До економічних збитків відноситься, наприклад, закриття ринків, шосе, морських шляхів і інших аналогічних об'єктів, що завдає фінансового збитку

людям, які залежать від їх роботи. Так, щодо німецького права К. Цвайгерт і Х. Кетц приводять такий приклад: порушення права власності має місце навіть в тому випадку, якщо з необережності відповідача відбувається вимушене перекриття каналу і через це там залишаються замкнутими і на приколі суду позивача протягом восьми місяців.

Найбільш цікавими є так звані збитки від професійних послуг та практика їх відшкодування. Наприклад, яку відповідальність несуть ті, хто займається збором і обробкою інформації, а також наданням консультаційних і фінансових послуг. На інформацію (послуги), що надається ними своїм клієнтам, можуть посилалися або ж вважатися треті особи. У випадку, якщо надана інформація виявляється недостовірною, треті особи можуть понести фінансові втрати. Наприклад, інвестор, спирається, як пізніше з'ясується, на помилкові дані аудиту, купує акцію компанії за ціною, вдвічі перевищуючою їх реальну вартість. В даному випадку збиток інвестора є слідством надання аудитором недостовірної інформації про компанію. Чи людина дає доручення своєму адвокату підготувати заповіт, яким вона передає крупну грошову суму третій особі. Адвокат із яких-небудь причин не робить яких-небудь дій протягом тривалого часу. В результаті людина вмирає, не залишивши заповіту, і «спадкоємець» залишається без спадку. В цьому випадку його збиток є чисто економічним.

В літературі також зустрічається термін «страхові збитки». Проте збитки, відшкодовувані при страхуванні, необхідно відрізнити від збитків, про які йдеться в ст. 22 ЦК України. Адже збитки, описані в ст. 22 ЦК України, — це завжди наслідки правопорушення, а збитки, відшкодовувані при страхуванні, — зовсім не завжди. Наприклад, у відношенні загибелі майна внаслідок землетрусу неможна застосувати ст. 22 ЦК України, а ст. 976 ЦК України — можна, якщо був укладений договір страхування. Страхувальник відшкодовує збитки не як особа, відповідальна за їх заподіяння, а тому, що добровільно зобов'язався їх відшкодувати. Тому, термін «страхові збитки» використовується для позначення збитків, відшкодовуваних при страхуванні.

Література

1. Гражданское право : учебник. В 2 т. Т. I / отв. ред. Е. А. Суханов. — М. : БЕК, 1998. — 816 с.
2. Матвеев Г. К. О прямых и косвенных убытках // Правоведение. — 1963. — № 2. — С. 457.
3. Иоффе О. С. Ответственность по советскому гражданскому праву // Избранные труды : в 4 т. / О. С. Иоффе. — С.Пб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. — Т. I. Правоотношение по советскому гражданскому праву. Ответственность по советскому гражданскому праву.
4. Васькин В. В. Виды убытков по закону / В. В. Васькин. — М., 1976.
5. Матвеев Г. К. Основания гражданско-правовой ответственности / Г. К. Матвеев. — М. : Юрид. лит., 1970. — 311 с.
6. Загоруйко А. И. Обязательства по возмещению вреда, причиненного субъектами гражданского права / А. И. Загоруйко. — Х. : Консум, 1996. — 112 с.
7. Матвеев Г. К. Вина в советском гражданском праве / Г. К. Матвеев. — К.: Вища школа, 1955. — 42 с.
8. Мякинина А. В. Ограничение размера убытков в гражданском праве // Журнал российского права. — 2005. — № 5. — С. 105–113.

9. Гражданский кодекс Украины : науч.-практ. коммент. / под ред. Е. О. Харитоновой. — Х. : Одиссей, 2006. — 1280 с.
10. Фарнсворт Е. А. Договорное право в США и СССР. История и общие концепции / Е. А. Фарнсворт, В. П. Мозолин. — М., 1988.
11. Дегтярев С. Л. Возмещение убытков в гражданском и арбитражном процессе : учеб.-практ. пособие / С. Л. Дегтярев. — М. : БЕК, 2001.
12. Туктаров Ю. Е. Чисто экономические убытки // Убытки и практика их возмещения : сб. ст. / отв. ред. М. А. Рожкова. — М. : Статут, 2006. — 622 с. — (Анализ современного права).

Анотація

Крисань Т. Є. Класифікація збитків в цивільному праві України. — Стаття.

У статті зроблений висновок, що разом з поділом збитків на реальний збиток і упущену вигоду у вітчизняній доктрині існує також поділ збитків на прямі і непрямі.

Ключові слова: збитки, класифікація, шкода, упущена вигода, реальні збитки, цивільно-права відповідальність.

Аннотация

Крисань Т. Е. Классификация убытков в гражданском праве Украины. — Статья.

В статье сделан вывод, что вместе с разделением убытков на реальный убыток и упущенную выгоду в отечественной доктрине существует также разделение убытков на прямые и косвенные.

Ключевые слова: убытки, классификация, вред, упущенная выгода, реальные убытки, гражданско-правовая ответственность.

Summary

Krisan T. E. Classification of Damages in Ukrainian Civil Law. — Article.

The conclusion of the article is the following: the doctrine of our country recognizes subdivision of damages into real damages and lost damages as well as direct and indirect damages.

Keywords: losses, classification, damage, missed profit, real losses, civil legal responsibility.

УДК 347.79+341.225

О. С. Адамова

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ МОРСЬКОГО ПУБЛІЧНОГО Й МОРСЬКОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА

Морське право являє собою складний юридичний феномен, права природа якого у вітчизняній літературі залишається майже недослідженою.

Деяке виключення в цьому плані представляють роботи Є. О. Харитоновой, О. І. Харитоновой, О. Н. Шемякина, В. Н. Гуцуляка, М. Є. Черкеса й деяких інших авторів, де розглядалися ті або інші питання, пов'язані з визначенням сутності морського права.

Отже, виходячи з того, що морське право в цілому може бути визначене як система принципів і норм, які встановлюють правовий режим морських просторів і регулюють відносини, що виникають у зв'язку з використанням Світового океану (під цим терміном розуміються всі морські простори [1, 3]) і морського дна [2, 176; 3, 10–11], спробуємо визначити його структуру, як певного системно-структурного утвору.